

LA JOTA CANTADA IMPROVISADA A LES TERRES DE L'EBRE

**Eva Castellanos Maduell; Cinta Martí Domènech; M. Carme Queralt Tomàs;
Roc Salvadó Poy i Joan Francesc Vidal Arasa**

Amics i amigues de l'Ebre

Aquest article s'emmarca en l'àmbit geogràfic de les Terres de l'Ebre, terra de cruïlla amb el País Valencià i Aragó, que té avui unes circumscripcions administratives que no es corresponen ni amb les fronteres administratives històriques, ni amb la demarcació secular del bisbat de Tortosa, ni amb el que han estat les fronteres culturals durant segles. Així ho evidencia la documentació, que mostra com, tradicionalment, rondalles i cantadors del Maestrat i del Matarranya participaven i/o protagonitzaven alguns dels actes de les festes majors organitzades en diverses poblacions del territori.

L'arrelament de la jota cantada improvisada és desigual, i es manifesta de forma diversa a les diferents comarques que conformen actualment les Terres de l'Ebre. A la Ribera d'Ebre només queda memòria de dos cantadors, i de dos més a la Terra Alta, però un és nascut a Cretes (Matarranya) i l'altre a Tortosa.

LA JOTA CANTADA IMPROVISADA EBRENCA

La jota cantada improvisada ha tingut, i encara té, a les Terres de l'Ebre, una gran significació festiva, social i cultural, especialment al Baix Ebre i el Montsià, on és una tradició fortament arrelada i encara viva. Els cantadors, protagonistes de la jota cantada improvisada *enversen*, és a dir, improvisen versos sempre sobre una mateixa melodia; per això tradicionalment la gent també els anomenava *enversadors*. La seua activitat artística va lligada al context festiu de la societat que els envolta, que es desenvolupa sobretot durant les festes majors, romeries, celebracions, festes de quintos, etc.

Originàriament, les seves jotes estaven formades per estrofes de

Josep Guarch Ferré Teixidor, i la seva rondalla, als anys 1950.

Rondalla que va acompanyar, la nit de Nadal, els quintos del 1944 d'Amposta, amb els cantadors Perot, Gabriel lo Cantador i lo Noro.

quatre versos, més tard van evolucionar a sis versos. Aquesta innovació, segons la majoria de fonts orals i documentals, és atribuïda al cantador de Sant Carles de la Ràpita Agustí Domènech (1879-1956), conegut pel seu malnom: *Perot*. Com que va tenir molt d'èxit, bona

part dels cantadors contemporanis el van imitar, i, fins i tot, per aconseguir una major rellevància, li van adreçar els seus versos. També tenim algun exemple d'estructures de més de set o vuit versos, tot i ser molt poc; la seva utilització ha estat local i no ha transcendit popularment

Masso, cantador de Benissanet, actuant al seu poble, a la dècada dels anys 1950.

com els de sis. N'és un exemple la següent jota de Francisco Llusíá Ardit Carrinya (1886-1971), d'Amposta:

Des de que canta Perot
ja no es poden posar lloques,
perquè s'ha begut los ous
de Jesús, Roquetes i Hortes,
i a la panxa en té una truita
com lo café de set portes.
I quan tornarà a pujar
li farem menjar les crostes.

Carrinya

Quan els cantadors feien rondes improvisant jotes pel carrer, generalment per festes majors, solien cuidar-se la gola a base de prendre clares d'ou i fer algun glop de vi, que els subministraven els seus seguidors. I a aquest fet es refereix aquesta jota.

Les jotes que arriben a tenir plasació documental, des de les primeres dècades del segle XX, han estat recollides sobretot per la tradició oral popular, que les va fixar i popularitzar. Una part són avui anònimes i l'altra degudes, atribuïdes o referides a cantadors reconeguts, són avui patrimoni de tots.

La forma mètrica de la jota cantada improvisada, que es basa en versos heptasíl·labs, ve marcada per la tonada i per l'estructura de la melodia que els cantadors tenen interioritzada. Als versos parells la rima assonant hi és permesa, i fins i tot els versos senars poden ser lliures. La llengua emprada generalment és el català, però segons el moment històric, el context social o el cantador,

ho fan en castellà o bé barrejant les dues llengües, cosa ans habitual:

*Casinta quien te coquiera
serrada en un aposento,
la llave s'hagués perdido,
i el manyà s'hubiera muerto.*

Cantador desconegut

Les melodies d'aquests cants, tot i estar acompanyades per instruments polifònics, no tenen referent tonal i coincideixen en modalitat amb altres manifestacions de la música popular de la zona. La interpretació de la jota s'acompanyava exclusivament d'instruments de corda polsada fins a principis del segle XX. Avui, la base d'aquesta formació musical (els tocadors, les músiques) l'integren un cantador, un clarinet i una trompeta en sib, un bombardino, una o dues guitarres, un guitarró i de vegades castanyoles o ferrets.

Homes del sigle passat
va nàixer una rondalla.
Lo Verd de Ton: cordeó,
l'oncle Ximo a la guitarra,
Coll de Rabo a la mandúrria
i Montell Bala cantava.

Fumadó

En el període més àlgid d'aquesta tradició musical, que es va donar entre finals del segle XIX i la primera meitat del segle XX, els cantadors eren tots d'extracció popular i majoritàriament nascuts en el si d'una família pagesa. Treballaven com a pagesos o jornalers,

però també n'hi havia que tenien altres oficis com ara el de barber, cisteller, pastor o pescador; i s'havien dedicat a aquesta activitat musical, de vegades fins i tot només de forma parcial, per aconseguir uns ingressos econòmics complementaris, que els permetessin guanyar-se millor la vida.

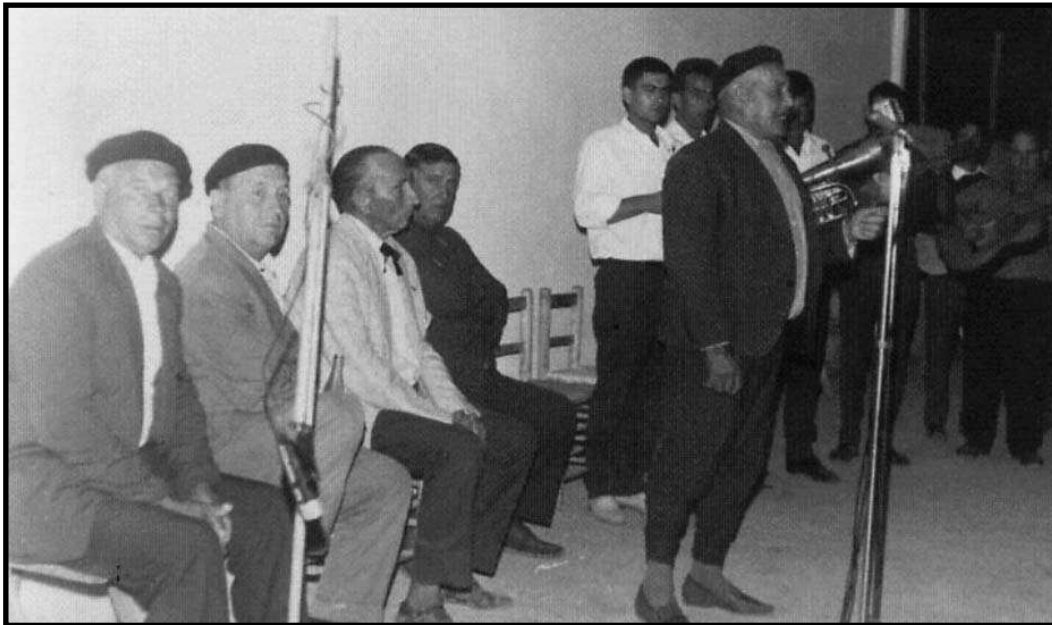
Històricament, les temàtiques a les quals els cantadors han dedicat, i dediquen avui en dia, les seves jotes han anat variant amb els anys, però acostumen a tenir un rerefons cenyit als aspectes més transcendents de la vida: el festeig, el matrimoni, les relacions socials... Solien (i solen) cantar el que acorden prèviament amb qui els contracta, però són sempre capaços d'improvisar a l'instant sobre qualsevol tema que sorgeixi durant l'actuació, fent gala així de la seva gràcia, *ingeni* i inspiració. La «gràcia» és el do per improvisar i enversar que la gent, i molt especialment els seus seguidors, reconeixia als cantadors. Algunes jotes així ho recorden:

Evaristo tio meu
en morir-se em va deixar
les cordes de la guitarra
i la gràcia per a cantar.
Cantador desconegut

Voldria tindre el talent
tindre la gràcia i la mà
que tenia aquella gent
quan se ficava a cantar.
Lo Canalero

La documentació històrica no permet afirmar l'existència a les Terres de l'Ebre de cantadors de renom fins a les darreries del segle XIX, però sí que es conserven nombroses referències a cantades de còples improvisades, amb acompanyament de rondalla, fet que denota la importància d'aquesta tradició durant el segle XIX i anuncia el posterior període de cantadors afamats. Així, quan a meitat segle XIX la reina Maria Cristina i les infantes Isabel i Luisa Fernanda fan nit a Tortosa, els mariners els improvisen una rondalla «*que por la noche tocó i cantó escogidas piezas y populares coplas enfrente á su alojamiento.*»

Mariano Manta i Pio Cabet, del segle XIX i els inicis del segle XX, són els dos primers cantadors de jota improvisada dels quals tenim notícia (Moreira, 1934); d'ells gairebé només en sabem el nom i algunes de les seves jotes, i que van ser popu-

AUTOR DESCONEGUT. ARXIU VÍCTOR GREGORIO

Gabriel lo Cantador durant l'homenatge que li va fer Sant Carles de la Ràpita, a finals de la dècada del 1960. Asseguts lo Noro, lo Canalero, Boca de Bou i lo Casat, amb la rondalla.

laríssims en el seu moment. A partir de les seves jotes coneixem alguns dels seus costums:

Sempre que em poso a cantar
m'agrada dir: Viva Déu!
Perquè si no ho dic, la gola
no em fa sortir bona veu.
Mariano Manta

A través de les fonts documentals i orals, coneixem un total de 56 cantadors, tot i que de la majoria només en sabem el seu malnom. Alguns han esdevingut llegendaris. A continuació en citem uns pocs, els més populars de cada moment històric, podem dir que són els que a nivell popular han marcat diferents etapes de la jota cantada improvisada a l'Ebre: Agustí Domènech Matamoros *Perot* (1879-1956), cantador de Sant Carles de la Ràpita; Francisco Llusjà Ardit *Carrinya* (1886-1971), cantador d'Amposta; Juan José Blanch Faiges *Caragol* (1890-1964), cantador de la Cava, avui Deltebre; Francisco Balagué Beltri *Boca de bou* (1895-1973), de Sant Jaume d'Enveja; Josep Fort Palliser *Poleso* (1869-1960), cantador de Tivissa; Gabriel Obiol Baldo-mero *Gabriel lo cantador* (1887-1984), d'Amposta; Francisco Roig Beltri *lo Noro* (1905-2002), cantador del Lligallo del Gàngil (Camarles); José García Sanz *lo Canalero* (1914-2004), cantador de Roquetes; Nicasio Rodríguez Balagué, *Nicassio* (1935-1996), cantador del Lligallo del Gàngil (Camarles); Andreu Queralt Reverté *Codonyol* (1925-1989), cantador d'Alcanar; Juan

AUTOR DESCONEGUT

Josep Maria Fort Poleso, cantador de Tivissa, el 1958.

Fumadó Fornós *Fumadó* (1938), cantador de Sant Jaume d'Enveja; José Guarch Ferrer *Teixidor* (1931), cantador d'Amposta, i, el darrer cantador tradicional José Subirats Prades *Joseret* (1950), de Tortosa, encara avui en actiu.

*Soy Gabriel, el cantador,
tengo noventa y tres años.
¡Dirás que no me lo creo
el tiempo cómo ha pasado!
No te hagas ilusiones
este mundo es un engaño.
Gabriel lo Cantador*

DEL CARRER A L'ESCENARI

A finals del segle XIX era tal la popularitat de les rondalles i del cant improvisat de jotes que els cacics locals ho utilitzen amb finalitats propagandístiques. A continuació transcrivim una de les quatre jotes publicades pel diari *La Verdad* de Tortosa el 13-6-1899, recollides directament d'una rondalla formada per veïns dels barris tortosins de Jesús i els Regués, que les cantava pels carrers de la ciu-

tat i enfront de la redacció del diari, enaltint la figura del polític local citat:

*De qué sirve la riqueza,
ni tampoco los caudales,
si lo que quiere Tortosa,
es Don Teodoro González.
Cantador desconegut*

Entre inicis del segle xx i la guerra del 1936, podem situar el que la gent gran recorda com l'«etapa gloriosa» de la jota improvisada a les Terres de l'Ebre. Llavors els cantadors eren autèntics ídols populars, amb seguidors incondicionals a gairebé totes les poblacions, i una clara funció social: facilitar el festeig, intervenir en la resolució de conflictes familiars... No sempre però les seves jotes tenien una intenció conciliadora, també n'improvisaven amb contingut burlesc, satíric, ofensiu, crític o provocador:

*Ai, Marededéu de la Cinta!
Com està avui dia el món!
Si no t'atropella una moto,
t'atropella un camión,
i als pobres que anem en carro
ens tocarà anar en avió!
Cantador desconegut*

*A la finestra l'hai vista
seca com un abadejo
no para de fer-me guinyades
pensant-se que la festejo
Cantador desconegut*

A partir de la postguerra, el contingut dels versos acostumava a ser més festiu, i menys incisiu, a excepció dels que s'improvisaven en un context de *picadillo* entre cantadors. Per exemple, les següents jotes, cantades en *picadillo*, en el transcurs

d'un concurs de cantadors celebrat durant les festes majors de Tortosa, als anys 1940:

*Amigo y compañerito
tú que sabes de contar,
ya me dirás cuánto pesa
el Peñón de Gibraltar.
¡Lo tienes que decir enseñuida
que no hay tiempo que pensar!
Carrinya
Si tus brazos fueran romana
i tu cabeza pilón,
te diría cuánto pesa
de Gibraltar el Peñón.
Poleso*

Un altre aspecte que s'ha anat modificant amb el temps és la tipologia de les actuacions. Les rondes nocturnes que els cantadors feien la vespra de la festa major en algunes poblacions, o les rondes de quintos, van anar perdent protagonisme de forma progressiva a mesura que s'incrementaven les actuacions des d'un escenari, amb diferents formats: festivals, concursos i homenatges. Moltes rondes eren contractades per joves perquè, a canvi de diners, el cantador, acompanyat de la seva rondalla, anés a cantar a casa de la noia jove a la qual pretenien, per a així animar-la a festejar:

*Alsat del llit un ratet,
Pepeeta, per compasió,
que aquí et canta el teu aimante,
mal ferit de mal d'amor.
Juanito Blasco*

*Anàvem tota la nit,
la gent mos acompanyava,
i els xics mos feen cantar,
si alguna xica els agradava.
Per les nostres cançons,
algun festeig s'arreglava.
Lo Canalerio*

De vegades, els pretendents acompanyaven el cantador i la seva rondalla, juntament amb els seus amics i familiars, a més dels veïns i de la gent que s'hi volgués sumar:

*A tu puerta hemos venido
cuatrocientos en cuadrilla.
Si quieres que te cantemos,
saca quatuorcientas sillas.
Cantador desconegut*

*Rosita sal al balcón
y verás la luna clara
y danos las buenas noches
a toda nuestra rondalla.
Con permiso de tu novio
te hacemos la serenata.
Canene*

Les coses han canviat molt. Fins al 2008, en un context sociocultural molt diferent, continuaven en actiu dos cantadors: Teixidor i Joseret. Actuaven al festival denominat Tradicionàrius, que se celebra cada any a Roquetes, i a moltes festes majors del Baix Ebre i Montsià, on, especialment per a la gent gran, continuaven sent un referent important de la seva tradició i identitat. Avui, només Joseret representa el lligam amb l'antiga tradició. Hi ha però nous camins: a Tortosa i Roquetes s'ensenya la jota improvisada al Conservatori de Música, l'Aula de Música Popular i Tradicional i els Tallers de la Festa del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya; i cantadors molt joves, com ara *Guardet* i la seva rondalla d'Amposta, o *lo Xicuelo*, de Sant Carles de la Ràpita, s'han incorporat amb èxit a les festes i celebracions musicals del territori. Ja ho va enversar Secundino Forcadell Balada *Secundino* (1948), cantador de Sant Carles de la Ràpita:

*Como eres improvisada
el que escucha está contento:
siempre se dicen las frases
que requieren el momento.
Nunca pasarás de moda,
te adaptas a cada tiempo.
Secundino*

BIBLIOGRAFIA

- CASTELLANOS, E.; MARTÍ, C.; QUERALT, M.C.; SALVADÓ, R.; VIDAL, J. «La jota cantada improvisada a les Terres de l'Ebre». *Revista d'Etнологia de Catalunya*, 35. Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura. Barcelona, 2010, p. 217-220.
- MOREIRA, J. «La jota tortosina». *Del folklòre tortosí*. Tortosa: Imprenta Querol, 1999 (1a ed. 1934), p. 398-423.

Codonyol cantant a Alcanar a la dècada del 1980.